

Religion, modernitet og kulturarv

Et forskningsnetværk med fokus på Christiansfeld

Af lektor, dr.theol. Tine Reeh

Den 4. juli 2015 blev brødremenighedsbyen Christiansfeld optaget på UNESCOs liste over verdenskulturarv. Denne sjældne udmærkelse deles med Roskilde Domkirke og Jellingestenenes kirkeanlæg, men der er få danske kulturarvssteder og færre med en kirkelig eller religiøs karakter. I et internationalt perspektiv er UNESCOs stempel endnu ikke tilfaldet andre brødremenighedsbyer som for eksempel Herrnhut i Tyskland eller Bethlehem i Pennsylvania, USA. Mens netop Herrnhut og Bethlehem løbende har været – og fortsat er – genstand for talrige undersøgelser og forskning i en bred vifte af fagdiscipliner, skal man mindst tredive år tilbage, før man finder den seneste forskningsbaserede bog om Christiansfeld.

Det vil vi gerne lave om på i forskningsnetværket *Religion, Modernity, and Cultural Heritage: Inquiries into the Legacy and Sustainability of Moravian Christiansfeld*. Vi fik en bevilling fra Danmarks Frie Forskningsfond og kunne den 1. marts 2018 begynde arbejdet.

Brødremenighedens Christiansfeld – historie, kristendom og kulturarv

Det kan synes paradoksalt, men det var i oplysningstidens måske mest prægnante periode domineret af Johann Friedrich Struensee, at man besluttede at grundlægge brødremenighedsbyen i Christiansfeld. Struensee underskrev selv tilladelsen, og efter hans fald holdt man fast i planerne. Byen blev, med udgangspunkt i brødremenighedens kristendomsforståelse, bygget som et gennemført og helstøbt protestantisk idealsamfund. Samtidig blev den en fortrap for industrialiseringen i Danmark med sin særlige virksomhedsgejst, reorganisering og effektivisering af landbrug og manufaktur, men også med sin gennemført egalitære og funktionalistisk bestemte livsform. Kilderne vidner allerede fra begyndelsen om både radikal religiøs individualisme og en stærk kollektiv forpligtelse på samfundsforbedring og velfærd for alle.

Brødremenighedens opfattelser blev først introduceret i Danmark allerede et halvt århundrede forinden i 1720'erne. Da Christian VI i 1721 giftede sig med den pietetiske prinsesse Sophie Magdalene, kom han også i familie med den

karismatiske greve Nicolaus Ludwig von Zinzendorf. Denne gav som bekendt i 1722 en gruppe religiøse flygtninge fra Mæhren (deraf den engelske betegnelse Moravians) asyl på sit gods i Sachsen, og kolonien fik navnet Herrnhut. Her dannedes i 1727 officielt den første brødre-menighed, og det blev en religiøs gruppering, der hurtigt spredte sig.

I København var Zinzendorf med til Christian den VI's kroning, og han distribuerede ikke kun brødre-menighedens tanker til den konventikel, han samlede omkring sig. Han hjalp også på denne tid kongen med at finde personer til flere af de embeder, der skulle genbesættes i anledning af et tronskifte. Således var en del af de centrale embedsmænd positive over for brødre-menighedens opfattelser – også da Zinzendorf selv faldt i unåde ved hoffet. I 1732 blev de første af brødre-menighedens missionærer sendt til De Vestindiske Øer, og året efter sendte man også folk til Grønland. I 1737 gav kongen tilladelse til brødre-menighedskolonien Pilgeruh mellem Lübeck og Hamburg, og i 1739 stiftedes et brødresocietet i København. Man etablerede desuden societeter i Bergen, Kria, Drammen og Stavanger.

Brødre-menighedernes virksomhed blev imidlertid ramt af den frygt for sekterisk kristendom og separatisme, som foruden konventikelpakaten i 1741 (hvor man forbød religiøse sammenkomster uden deltagelse – dvs. kontrol – fra statskirkens gejstlige) også gav sig udslag i to kongelige forordninger i henholdsvis 1744 og 1745 direkte målrettet begrænsning af herrnhutisk indflydelse i riget. Men i 1770'erne forandredes situationen radikalt, da man nu fra central-

administrationens side ønskede at importere især brødre-menighedens moderne produktionsformer og kultur. Religionen måtte man så tage med.

Men mens mange andre religiøst funderede samfundsdannelser karakteriseres af en selvvalgt isolation, havde brødre-menighederne – og også den i Christiansfeld – et dynamisk og åbent forhold til de lokale og nationale fællesskaber, de var en del af. Således kan man i Danmark finde tydelige spor af en indflydelse fra Christiansfeld på så forskellige områder som kirke- og kristendomsopfattelse, pædagogik, ligestilling, demokratiopfattelser, sekularisering, litteratur og salmedigtning, økonomi, handel, håndværk, industri og design.

Christiansfeld rummer et rigt og velbaret materiale i form af bygninger, genstande samt et omfattende skriftligt kildemateriale. Den særlige dialektik mellem det lokale og globale gav sig udslag i talrige skriftlige netværk, der fra bevægelsens tidligste tid udvekslede taler, prædikener, dagbøger osv. menigheder imellem. Brødre-menigheden har samlet al korrespondance, missionsbeskrivelser, levnedsbeskrivelser, nodeark, tegninger, malerier med mere, i hvad der må siges at være en enestående og bemærkelsesværdigt udforsket samling.

Netværkets arbejde

Danmarks Frie Forskningsfond støtter netværk, der styrker forskning på områder, som er geografisk og institutionelt spredt. Man ønsker desuden at støtte netværk, der kan føre til udarbejdelsen af større tværfaglige forskningsprojekter. Vores netværk tæller godt tredive faste medlemmer fra ti universiteter og seks

institutioner (museer og arkiver) fordelt på syv forskellige lande og tre kontinenter. Medlemmerne kommer fra forskellige fag såsom kunst- og kulturhistorie, litteratur, musik, design, museologi, folkloristik, antropologi, arkitektur, jura, sociologi, kønsstudier, kolonihistorie, boghistorie og kirkehistorie.

Trådene i netværket holdes sammen af en tværfaglig styregruppe. Den består af etnologen, professor mso Tine Dams-holt, der blandt meget andet arbejder med dannelsen af "civic selves" og kulturarvsprocesser, hvor Christiansfeld kan bruges som forskningsobjekt. Det andet medlem af styregruppen er også etnolog, nemlig lektor Marie Riegels Melchior, som foruden kulturanalyse og museologi arbejder med samspillet mellem design og identitet. Styregruppens tredje medlem, postdoc Christina Petterson, er oprindelig rundet af teologiske studier, men har de seneste årtier arbejdet i kultur- og socialhistoriske fagområder, og hun har siden 2005 udgivet talrige publikationer forbundet med brødremenigheder på hele kloden. Endelig er undertegnede styregruppens kirkehistoriske ankerperson. Denne styregruppe fungerer som tovholder og har til opgave at sørge for, at de planlagte aktiviteter konkret føres ud i livet.

I august 2018 var netværkets medlemmer første gang samlet til en workshop "on location", det vil sige i Christiansfeld. Her skulle medlemmerne, hvoraf mange aldrig tidligere havde mødt hinanden, have mulighed for at "netværke", og vi begyndte at få etableret en intern dialog og udveksle ideer. Foruden specialrundvisninger i bygninger, haver og ikke mindst arkivet, hørte vi musik fra

menighedens store nodearkiv og foredrag af menighedens medlemmer om, hvordan det var for en lille minoritetsmenighed pludselig at få opmærksomhed som kulturarv. Vi fik desuden besøg af en af arkivarerne fra det centrale arkiv i Herrnhut, som gav en introduktion til det materiale, som angår Christiansfeld, men er fysisk placeret dernede. Og vi hørte inspirationsoplæg fra forskere, der havde deltaget i tidligere forskningsprojekter med beslægtede problemstillinger.

I løbet af efteråret sendte vi en delegation til den store internationale konference om brødremenighedsforskning, der holdes hvert andet år i Bethlehem, Pennsylvania, hvor også det anselige arkiv for USA ligger. Her præsenterede vi et større panel med fem bidrag om Christiansfelds historie, om forholdet mellem den lokale menighed Christiansfeld og den globale brødremenighed, om byens religiøse hverdagspraksis og om religion i byens materielle kultur og æstetik. Endelig bidrog vi med et oplæg med en systematisk-teologisk læsning af nogle af UNESCOs og ICOMOSs centrale dokumenter om kulturarv og religion, der udløste en intens debat. Vi fik desuden på få dage skabt forbindelse med andre forskere, som arbejder med spørgsmål og emner, der har relevans for udforskning af Christiansfeld.

I januar i år holdt vi et velbesøgt seminar med titlen *Religion and the Formation of Modern Society in Christiansfeld*. Her havde vi inviteret kulturhistorikeren Thomas Dorfner fra Aachen, der har arbejdet med de økonomiske relationer mellem de internationale brødremenighederne i det 18. og 19. århundrede. Han havde til lejligheden set nærmere på kildemateriale

vedrørende Christiansfeld, herunder både de merkantile forbindelser samt den dermed forbundne idé om udveksling og de teologiske overvejelser over prisfastsættelse af varer og ydelser. Desuden holdt netværkets medlemmer oplæg om Christiansfeld og temaer som dannelsen af kønsidentiteter, et lokalsamfund mellem tre nationer, uddannelses- og skolehistorie, forskelle mellem hallensisk og herrnhutisk indflydelse i Danmark og teorier om konfessionelle samfunds betydning for samfundsudviklingen.

I juli tog en delegation igen afsted og fremlagde netværkets arbejde og perspektiver på et panel på ISECS' internationale konference for 1700-talsstudier, der holdes hvert fjerde år – i år i Edinburgh.

I august stillede vi under overskriften *Heritagization and Everyday Life* skarpt på kulturarvsprocesser og hverdagsliv. Hvordan bliver fortid, nutid og fremtid levet samtidigt i Christiansfeld? Hvor-

dan holder man en umistelig arv fast og fornyer den? Og hvilke forståelser af bæredygtighed kan give mening i den forbindelse? Det er nogle af de spørgsmål, vi havde inviteret en række danske og internationale forskere til at komme og give deres bud på og diskutere. Seminaret varede to dage og var åbent for alle.

Endelig holder vi i januar 2020 et afsluttende seminar med titlen *Sustainability of the Cultural Heritage*. Det endelige program for dette – og netværkets ovennævnte aktiviteter – vil være tilgængelig på netværkets hjemmeside <https://teol.ku.dk/english/dept/religion-modernity-and-cultural-heritage/>.

Det er vores håb, at netværket vil bære frugt i form af nye forskningsprojekter – det har allerede genereret ansøgninger – og således på tværs af discipliner kan bidrage til nye undersøgelser af et stykke forbløffende underbelyst dansk kulturarv i verdensklasse.

Grundtvigs gudstjeneste – et sprængfarligt kraftværk

Semesteråbningsforelæsning ved lektor, ph.d. Anders Holm

Tid: Fredag den 30. august 2019 kl. 12.30

Sted: Det Teologiske Fakultet, Kierkegaard Auditoriet (9A.0.01),

Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Det Teologiske Fakultet

Se alle fakultetets åbne arrangementer på teol.ku.dk.

Eventuelle ændringer annonceres også her.